

Tusculum

**SALONITANSKA MUZA
DUJE RENDIĆA-MIOČEVIĆA**

2017
SOLIN-10/2

Tusculum
10/2

Solin, 2017.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Špiro Žižić

Urednik

Marko Matijević

Nakladnički savjet

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Josip Dukić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Ivica Žižić

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Suton Graf Zagreb

Za tiskaru

Tihomir Kujundžić

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin i Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

10/2

Solin, 2017.

ZBORNİK RADOVA SA ZNANSTVENOGA KOLOKVIJA

SALONITANSKA MUZA DUJE RENDIĆA-MIOČEVIĆA

Dignum laude virum Musa vetat mori /

Muza ne dopušta da umre muž vrijedan hvale

(Hor., Carm. IV, 8, 28)

Pripremni odbor

Jasna Jeličić-Radonić, Mirjana Matijević Sokol, Marina Šegvić,
Špiro Žižić, Dino Demicheli, Ivan Matijević

Solin, 29. lipnja 2016.

Sadržaj

9		Predgovor
11-18	Marina Šegvić	Duje Rendić-Miočević (Split, 29. 6. 1916. – Zagreb, 30. 4. 1993.)
19-21	Ivan Mirnik	Opus Duje Rendića-Miočevića na suvremenim znanstvenim međumrežnim stranicama
23-36	Nenad Cambi	Nova svjedočanstva solarnih i mističkih kultova u Dalmaciji
37-55	Ante Rendić-Miočević	Arheološka istraživanja na spoju gradskih bedema sjeverno od <i>Porta Caesarea</i> u Solinu (1970. – 1973.)
57-66	Jasna Jeličić-Radonić	<i>Gloria virtutem tamquam umbra sequitur</i>
67-75	Joško Belamarić	Rendić-Miočevićeva teza o sadržaju uništenoga središnjeg motiva friza Dioklecijanova mauzoleja
77-92	Mirjana Matijević Sokol	Od epitafa svećenika Ivana do epitafa kraljice Jelene
93-97	Tonko Maroević	Uklesani stihovi, usklađeni prepjevi Prevoditeljsko-priredivački prinos Duje Rendića-Miočevića
99-120	Bruna Kuntić-Makvić	<i>Διάλεκτος, γράμματα, signum</i> Službena komunikacija ilirskih vladara prema izvještajima starih pisaca
121-127	Jelena Marohnić	Isejski natpis s najviše negrčkih imena (Brunšmid br. 12)
129-141	Branka Migotti	Nadgrobnni spomenik obitelji Aurelija Januarija iz Dobrinaca kod Rume (<i>Caput Bassianense</i>)
143-173	Ivan Radman-Livaja	Pregled ilirske onomastike na sisačkim teserama
175-197	Dino Demicheli	Neobjavljeni i nepoznati rimskodobni natpisi iz istraživanja Ejnara Dyggvea u Šupljoj crkvi u Solinu
199-210	Ivan Matijević	O vojnoj karijeri centuriona Lucija Varija [---] po natpisu ILlug 2098 iz Salone
211-219	Josip Dukić	<i>Salona Christiana</i> – Pisana ostavština don Frane Bulića biblioteci Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu
221-232	Vladimir Sokol	Aleja istraživača Salone – Dolina hrvatskih kraljeva Važnost Dalmacija/e za hrvatsku povijest kroz rezultate njihova bavljenja

PREDGOVOR

Prošle godine 29. lipnja obilježili smo 100 godina od rođenja arheologa Duje Rendića-Miočevića, znamenitoga istraživača Salone. Kao studenti arheologije proveli smo s profesorom Rendićem početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća (1972., 1973., 1974.) nekoliko istraživačkih kampanja u Saloni na spoju bedema stare jezgre Salone i njezina istočnog dijela sjeverno od poznatih *Porta Caesarea*. Tada smo u potpunosti doživjeli posebnu vezu Duje Rendića-Miočevića sa Salonom i Solinom. Upravo zato smo mi, njegovi studenti, kolege i prijatelji, inicirali još jednom prisjećanje na našega Profesora jednodnevnim skupom na mjestu kojemu je posvetio velik dio svoga znanstvenog opusa. Dragi Profesor, *natus et nutritus* u Splitu, ali stalno vezan uz Salonu - Solin, danas počiva u sjeni čempresa Lovrinca i kao čuvar bdije nad Salonom i svojim Splitom, pa i kroz nas, svoje učenike. Ovaj skup naš je darak zahvalnosti Duji Rendiću-Miočeviću.

Skup smo realizirali uz svesrdnu podršku Grada Solina i Doma Zvonimir kojima zahvaljujemo, jer teško bismo bez njihove materijalne i moralne pomoći mogli obilježiti ovu važnu godišnjicu koja može biti onaj kamen temeljac za novi pristup spomenicima Salone i Solina u budućnosti.

Znanstveni kolokvij, posvećen našem dragom Profesoru, potpuno je ostvaren objavom izlaganja svih sudionika u posebnom broju Časopisa za solinske teme *Tusculum* 10/2, što je izraz poštovanja salonitanskoga djela Duje Rendića-Miočevića. A to najbolje ilustrira Horacijev stih *Dignum laude virum Musa vetat mori* / Muza ne dopušta da umre muž vrijedan hvale (*Hor., Carm. IV, 8, 28*).

Jasna Jeličić-Radonić i Mirjana Matijević Sokol

Duje Rendić-Miočević

Ivan Matijević

O vojnoj karijeri centuriona Lucija Varija [---] po natpisu ILLug 2098 iz Salone

Ivan Matijević
HR, 21000 Split
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
Put iza nove bolnice 10c

Iz Salone potječe fragmentirani nadgrobní žrtvenik centuriona L. Varija [---], pripadnika legije XI. *Claudia pia fidelis* i centuriona jedne kohorte (*coh VI V[---]*). Oštećenje onemogućava cjelovito razumijevanje natpisa i otvara tri pitanja. Koju je službu obavljao u legiji? Je li bio centurion u kohorti VI. *vigilum* ili VI. *Voluntariorum*? Kojim je redosljedom obavljao navedene službe? Autor uzima u obzir mišljenja starijih istraživača i pokušava rasvijetliti Varijevu vojnu karijeru.

Ključne riječi: Salona, natpis, centurion, služba, karijera, kohorta, legija

UDK: 904(497.5 Solin):726.82(37)“652”

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 26. travnja 2017.

Općenito o natpisu

Iz Salone potječe nadgrobní žrtvenik centuriona Lucija Varija [---]. Načinjen je od vapnenca i danas je od njega ostao sačuvan samo jedan veći i dva manja fragmenta. Manji ulomak (CIL 3, 2069; sl. 1, 8) je na lijevoj i gornjoj crti loma spojen s puno većim ulomkom pa su tako objedinjeni postali CIL 3, 8747 (sl. 2). Potom ih je W. Kubitschek u svome radu spojio u cjelinu s ulomkom CIL 3, 2062 (sl. 3) i tako je po prvi put dobiven cjelovit natpis (sl. 4). Ulomak CIL 3, 2062 je godine 1757. iz Salone prebačen u Muzej Nani u Veneciji.¹ Potom je završio u Musei Civici u Vicenzi gdje je inventiran pod oznakom EI 86² i u literaturi poznat kao CIL 5, 2164 (sl. 5). Usporedba objava u CIL-u i fotografije iz Muzeja u Vicenzi (sl. 6) jasno pokazuje da je u međuvremenu pretrpio oštećenje po cijeloj dužini desnoga ruba i u gornjem dijelu što je uzrokovalo potpuni nestanak prvoga retka natpisa s Varijevim preimenom

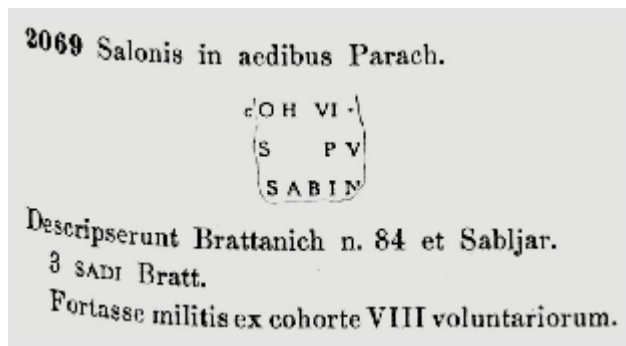
i gentilicijem. Sačuvana visina ulomka je 1,47 m, širina je 0,63 m, a debljina 0,21 m. Veličina slova postupno se smanjuje od drugoga prema posljednjem retku. U drugom retku ona iznosi 10 cm, u trećem retku 8 cm, u četvrtom retku 7,5 cm, u petom i šestom retku je 6 cm, u sedmom retku je 5 cm. Na donjem rubu očuvan je ostatak jednostavne profilacijske letvice koja je uokvirivala natpisno polje.³ Od solinskoga dijela natpisa (sl. 2) danas su ostala očuvana samo dva ulomka. Visina prvoga ulomka (sl. 7) je 0,32 m, a širina 0,40 m. Na gornjem rubu sačuvan je ostatak jednostavne profilacijske letvice. Veličina slova u prvom retku, ujedno i prvom retku cijeloga natpisa, je 12 cm. Visina drugoga ulomka (sl. 8) također je 0,32 m, a širina 0,35 m.⁴ Zahvaljujući širini ulomka iz Vicenze i Kubitschekovoj rekonstrukciji natpisa može se pretpostaviti da je ukupna širina natpisnoga polja na Varijevu žrtveniku

1 W. Kubitschek 1903, str. 82-83.

2 L. Calvelli - F. Crema - F. Luciani 2016, str. 264, br. 20.

3 Kolege Elena Cimenti i Armando Bernardelli iz muzeja u Vicenzi ljubazno su i brzo odgovorili na moje molbe i poslali fotografiju s dimenzijama ulomka na čemu sam im vrlo zahvalan.

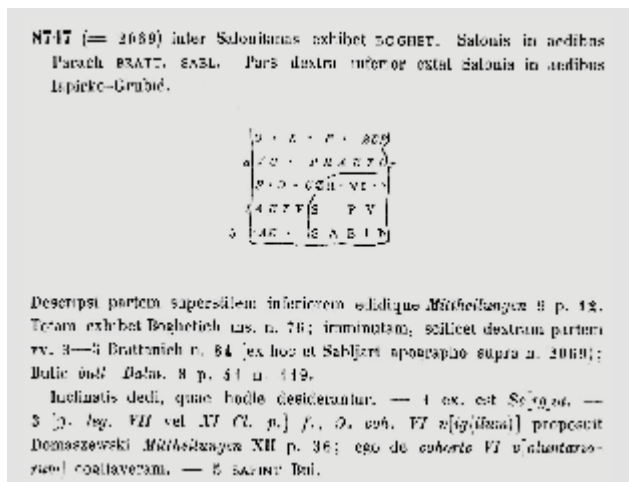
4 Uzidani su u prizemlju južne kuće podignute na ostacima gledališta amfiteatra u Saloni, J. Jeličić-Radonić - D. Pereža 2011, str. 50-51, br. 6, 7. Tijekom temeljitoga obnavljanja kuće godine 2013. jedan je ulomak uzidan nekoliko metara sjevernije od prvobitnoga mjesta, a drugi je premješten u zapadni zid prizemlja. U zapadnome zidu odavno je vidljiv ulomak natpisa (sl. 9) s riječju *fecit* koja se sadržajno može uklopiti u šesti redak Varijeva natpisa. Naime, ulomak je od vapnenca, površina mu je uglačana jednako kao i kod drugih dvaju ulomaka Varijeva natpisa, visina njegovih slova (6 cm) istovjetna je visini slova šestoga retka natpisa iz Vicenze i paleografski korespondiraju. Natpis iz Vicenze jasno pokazuje da je između šestoga i posljednjega sedmoga retka natpisa velika praznina, a na ovome se ulomku ispod *fecit* jasno uočava praznina što znači da se može uklopiti u tekst nakon riječi *vivae*, odnosno da je izvorno pripadao Varijevu žrtveniku.

Slika 1
CIL 3, 2069

bila oko 1,85 m. Ako je aproksimacija i manja nema sumnje da je ovaj nadgrobni žrtvenik bio monumentalan i jedan od najvećih takve vrste u Saloni.⁵ Očito je pripadao nekropoli u neposrednoj blizini amfiteatra i bio smješten na grobnoj parceli čije se dimenzije nisu sačuvale.⁶

Po dijelovima natpisa na ovim ulomcima moguće je ponuditi restituciju koja po ILLug 2098 i EDH HD034439 glasi: *L(ucio) Vario L(uci) f(ilio) Ser(gia) [---] / domo Aug(usta) Praeto(r)ia [---] / leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis) 7(cen- turioni) coh(ortis) VI v[ig]ilum [---] / L(ucius) Varius Laetus PV[---] / Benn[i]ae Sabin[ae] [---] / vivae [fecit(?)] / in fronte p[edes] [---]*. L. Varije [---] upisan je u glasački okrug *Sergia*, bio je rodom iz Auguste Pretorije u 11. *Transpadana* regiji u Italiji.⁷ Služio je u legiji XI. *Claudia pia fidelis* po čijem se

Slika 2
CIL 3, 8747

počasnom nazivu natpis datira u vrijeme poslije 42. godine.⁸ Druga služba bila je centurionat u jednoj kohorti (*coh VI V[---]*). Spomenik mu je postavio L. Varije Leto PU[---] koji nosi isti prenamen i gentilicij kao i pokojnik pa bi mogao biti njegov sin ili oslobođenik.⁹ Benija Sabina je najvjerojatnije centurionova žena i pripadala je istaknutoj salonitanskoj porodici koja je dala nekoliko pojedinaca na važnijim vojnim i upravnim funkcijama u Dalmaciji i Saloni.¹⁰ Nije isključeno ni da je L. Varije Leto centurionov

5 Ovo potvrđuju usporedbe s dimenzijama ostalih velikih salonitanskih žrtvenika iz ranoga principata. Primjerice, žrtvenik Pomponije Vere - vis. 1,46 m, šir. 2,33 m (CIL 3, 14827.2=EDH HD060562); oslobođenika L. Egnacija Maksima - vis. 1,40 m, šir. 1,22 m (CIL 3, 14777.1=EDH HD061314); bivšega carskog singulara i augzilijarnoga centuriona T. Flavija Lucilija - vis. 1,38 m, šir. 1,14 m (AE 2006, 1013=EDH HD053432); augzilijarnoga veterana G. Julija Mare - vis. 1,09 m, šir. 1,14 m (AE 2009, 1015=EDH HD065346); augustala G. Saufeja Moderata - vis. 1,06 m, šir. 0,91 m (CIL 3, 8803=EDH HD062948).

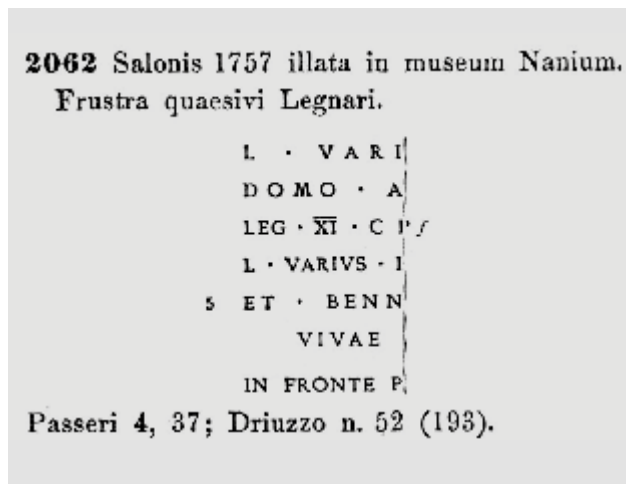
6 EDH HD034439 pretpostavlja da je nakon sedmoga retka s oznakom širine grobne parcele bio još jedan redak u kojemu je stajala oznaka za njezinu dužinu. Međutim, fotografija ulomka iz Vicenze jasno pokazuje da nema osmoga retka, a po Kubitschekovoj rekonstrukciji (sl. 4) vidi se da je na desnoj strani natpisa bilo dovoljno raspoloživoga prostora za upisivanje oznake za dužinu grobne parcele (*in agro p[edes] [---]*).

7 U Augusti Pretoriji nije potvrđen neki drugi nositelj ovoga gentilicija (W. Kubitschek 1903, str. 82-83) što je potvrdilo i pretraživanje EDH i EDCS. Iz Auguste Pretorije i drugih gradova ove italske regije (Komo, Novarija, Eporedija, Ticino) u Dalmaciji su epigrafski potvrđena tri pripadnika XI. legije i dva pripadnika VII. legije iz 1. stoljeća, v. J. J. Wilkes 1969, str. 461, 465. U Saloni je gentilicij *Varius* u ranom principatu potvrđen tri puta, G. Alföldy 1969, str. 133. Natpisi L. Varija Atika (CIL 3, 2344) i oslobođenika L. Varija Sperata (CIL 3, 6563) sadržajno su vrlo šturi za razliku od natpisa L. Varija Ver[---] (CIL 3, 2101). On je slobodu dobio od nekog L. Varija, obavljao je svećeničku službu augustalskoga sevira, imao je svoje oslobođenike i oslobođenice i bio vlasnik grobne parcele širine 20 stopa. Natpis je uzidan u pročelje crkve sv. Martina u Vranjicu.

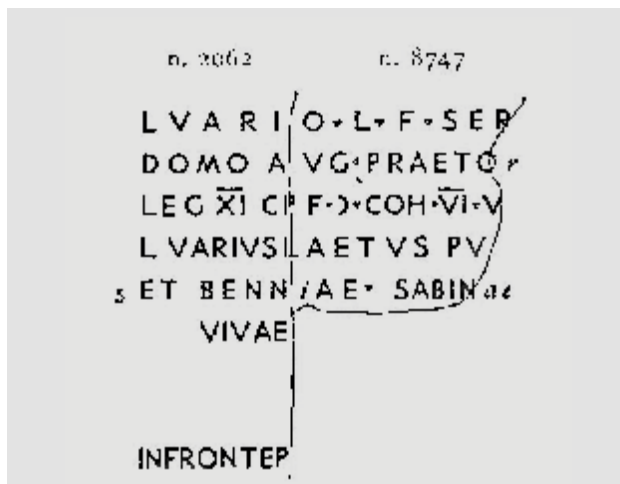
8 E. Ritterling 1925, col. 1617; A. Betz 1938, str. 36-37; R. Fellmann 2000, str. 127 i d.; D. Tončinić 2011, str. 14, 139-140.

9 Nakon komemoratorova kognomena stoji PV[---] što je možda početni dio njegova signuma ili početak riječi *puer* potvrđene na nekoliko dalmatinskih nadgrobničkih natpisa i upotrijebljene za oslovljavanje djeteta, a katkada i za odrasloga potomka, v. CIL 3, 9165 i ILLug 2206 (Salona); CIL 3, 14321.26 (Burn); CIL 3, 13256 (Aserija); ILLug 665 (Brela); ILS 8516 (Baška Voda); ILLug 1612 (Zenica).

10 To je odavno zapazio W. Kubitschek (1903, str. 83-84) i spomenuo da je osoba istoga imena zabilježena na dalmatinskom natpisu CIL 3, 3195a s nepoznatoga nalazišta, potom je naveo viteza P. Benija Sabina, gradskoga magistrata u Saloni i zapovjednika kohorte II. *Lusitanorum* (CIL 3, 8733) i P. Benija Egregija, konzulskoga beneficijarija iz kohorte VIII. *Voluntariorum* na službi u Dokleji (CIL 3, 12679). Treba im dodati i P. Benija Priscijana, također pripadnika VIII. kohorte i službenika namjesnikova oficija u Saloni (AE 2001, 1607), i L. Benija Honorata, gradskoga vijećnika u Ekvu (CIL 3, 9783). Za dvojicu spomenutih namjesnikovih oficijala v. I. Matijević 2009, str. 50-54, i posebno I. Matijević 2015, str. 152-153, 170. O Benijima v. i J. J. Wilkes 1969, str. 325; J. J. Wilkes 1970, str. 537; također u kontekstu natpisa viteza P. Benija Sabina v. D. Demicheli 2016, str. 39.

Slika 3
CIL 3, 2062

Slika 4
Natpis nakon spajanja CIL 3, 2062 i CIL 3, 8747
(Kubitschek 1903)

otac pa bi u tom smislu sigle PV mogle biti početni dio formulacije *p(ater) v(ivus) [filio suo et sibi]*, a Benija Sabina bi po tome mogla biti centurionova majka.¹¹

Problemi restitucije natpisa uzrokovani njegovim oštećenjem

Oštećenje na desnoj strani natpisa stvara teškoće u razumijevanju karijere ovoga vojnika koja se sastojala od službe u legiji i centurionata u kohorti. Postavljaju se tri osnovna i međusobno usko povezana pitanja. Je li Varije u legiji XI. *Claudia pia fidelis* bio običan vojnik, vojnik na nekom višerangiranom položaju ili centurion? Je li zaista bio centurion u kohorti VI. *vigilum* ili je možda riječ o kohorti VI. *Voluntariorum*? Kojim je redoslijedom obavljao navedene službe? Na početku trećega retka označena je njegova pripadnost legiji XI. *Claudia pia fidelis*, ali zbog oštećenja završetka drugoga retka nije moguće reći koju je službu u njoj obavljao. Po završetku trećega retka u kojemu su sigurno bila upisana još dva slova¹² može se okvirno odrediti veličina raspoloživoga prostora na završetku

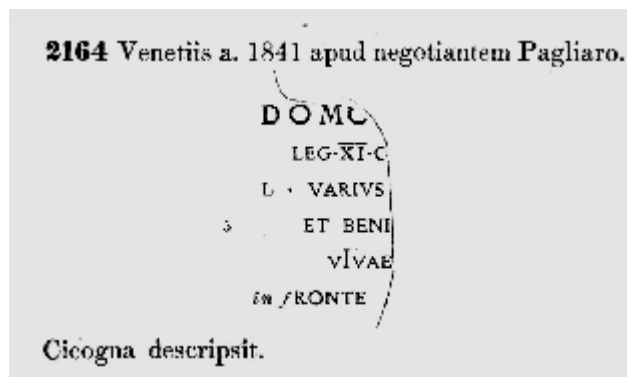
drugoga retka gdje je morala biti upisana skraćena oznaka neke službe, primjerice *mil(es)*, *eq(ues)*, *7(centurio)* ili neke druge iz razreda imuna ili principala, a nije isključena ni oznaka veteranskoga statusa (*vet*). Međutim, raspoloživoga je prostora moglo biti i više, pogotovo ako je drugi dio oznake Varijeva domicila bio ispisan u cijelosti, a ne kako je predloženo (*Praetor(ia)*). Druga nepoznatica uzrokovana oštećenjem jest Varijev kognomen koji je mogao biti upisan na kraju prvoga retka poslije oznake glasačkoga okruga. Kognomen postaje standardni dio imenskoga obrasca (prenomen, gentilicij s filijacijom, kognomen) na nadgrobnim natpisima upravo od vremena cara Klaudija.¹³ Ako je na raspolaganju bilo manje mjesta u obzir bi mogao doći neki kratki kognomen. Isto tako, možda je Varije imao samo dvočlani imenski obrazac jer četiri nadgrobnata natpisa pripadnika legija VII. i XI. *Claudia pia fidelis* iz Salone i jedan iz Burna pokazuju njegovu upotrebu i nakon 42. godine.¹⁴ Čini se da su jednako snažni argumenti za i protiv kognomena. Sasvim je jasno kako je praktički nemoguće odrediti veličinu slobodnoga

11 Iz Salone potječu 142 natpisa koji spominju vojnike u relaciji s nekim drugim osobama među kojima se vrlo rijetko spominju njihovi roditelji. Ovo posebno vrijedi za rani principat jer iz toga vremena potječu samo dva natpisa na kojima vojnike komemoriraju njihovi roditelji: Epidija Prokula podiže spomenik svome sinu konzulskom beneficijariju L. Graniju Proklinu (AE 1979, 447), a M. Servilije Pakuvijan svome sinu zapovjedniku kohorte Kvintu Serviliju Pakuvijanu (CIL 3, 2049), v. I. Matijević 2015, str. 305-308.

12 V. bilj. 16.

13 G. Alföldy 1969, str. 27. Kognomen je bilježen i ranije što primjerice pokazuju neki dalmatinski nadgrobnata natpisi pripadnika VII. legije. Tročlani imenski obrazac potvrđen je 15 puta poslije 42. godine, a devet puta prije 42. godine, detaljnije o tome D. Tončinić - D. Demicheli 2009, str. 355.

14 CIL 3, 9903 (Burnum): T. Lollius T. f., *Claudia, Tarviso, mil. leg. XI Cpf*; CIL 3, 2040 (Salona): C. Lucretius signifer leg. VII Cpf, *domo Verona* (...); CIL 3, 2041 (Salona): C. Lucretius vet. leg. VII Cpf, *domo Verona* (...); CIL 3, 14244.1 (Salona): T. Curtiacus T. f., *Lemonia, Bononia, vet. leg. VII Cpf*; ILLug 2092 (Salona): C. Manticus C. f., *Scaptia, mil. leg. VII Cpf*.

Slika 5
CIL 5, 2164

mjesta i po njemu broj slova u završetcima prvoga i drugoga retka. Zato se identifikaciji Varijeve službe u legiji mora pristupiti na drugi način koji, kako će pokazati analiza u nastavku rada, neće ponuditi jedinstveno rješenje.

Oštećenje na završetku trećega retka (7(*centurio coh(ortis) VI V[---]*) onemogućava utvrditi radi li se o kohorti VI. *Voluntariorum* ili o kohorti VI. *vigilum*.¹⁵ Neovisno o tome što je ispravno treba pretpostaviti da je posljednji dio njezina imena bio u obliku kratice od tri slova, dakle *vig(ilum)* ili *Vol(untariorum)*.¹⁶ Od pomoćnih postrojbi u obzir može doći samo kohorta VI. *Voluntariorum* jer do sada nije potvrđena neka druga kohorta s rednim brojem šest (VI) i imenom koje počinje slovom V.¹⁷

Različita znanstvena mišljenja o interpretaciji Varijeve vojne karijere

Hirschfeld je dopustio mogućnost legijskoga centurionata i opredijelio se za kohortu VI. *Voluntariorum*¹⁸ kao i Bulić.¹⁹ Domaszewski je također bio za legijski

Slika 6
CIL 5, 2164. Musei Civici Vicenza - Pinacoteca di Palazzo Chiericati

15 Car August je 6. godine u Rimu osnovao *cohortes vigilum*. U svakoj od sedam kohorti služilo je 560 ljudi čiji je broj početkom 3. stoljeća povećan na 1120. Njihova je zadaća bila borba protiv požara i briga o sigurnosti u gradu tijekom noći. Svaka je kohorta odgovarala za dva od četrnaest rimskih okruga, imala je svoj logor u gradu kao i vatrogasne postaje koje su arheološki potvrđene u samom gradu Rimu (Trastevere) i Ostiji. Na čelu vigila bio je prefekt viteškoga ranga, kohortom je zapovijedao tribun kojemu je podređeno sedam centuriona. Centurioni su vrlo često napredovali u centurionate gradskih kohorti (*cohortes urbanae*) i pretorijana (*cohortes praetoriae*) nakon čega su mogli ostvariti različite karijere u legiji, katkada čak dosegnuti i primipilat. U početku su u vigile primani ljudi iz najnižih društvenih slojeva, a Tiberije je 24. godine dao građansko pravo onima koji su odslužili šest godina. Čini se da u početku nisu smatrani klasičnom vojnom postrojbom, ali su po Ulpijanu bili militarizirani najkasnije do početka 3. stoljeća iako ni dalje nisu obavljali vojne zadaće. Općenito o vigilima v. Y. Le Bohec 2001, str. 22, 100; P. Southern 2006, str. 119-120; detaljno o povijesti postrojbe i unutrašnjem ustroju, prefektima, tribunima, centurionima, principalima i imunima v. R. Sablayrolles 1996; u kontekstu njihova djelovanja tijekom velikoga požara u Rimu 64. godine v. G. N. Daugherty 1992, str. 229-240; o njihovim vatrogasnim postajama, barakama i brojčanom stanju po epigrafskim, arheološkim i pisanim dokazima v. J. S. Rainbird 1986, str. 147-169.

16 Evo nekih natpisa koji sadrže tako skraćenu oznaku vigilnih kohorti: AE 1975, 408; 1977, 182; 1968, 8a; 1899, 143; 1952, 229; 1947, 20; 1955, 211. Gotovo svi natpisi kohorte VIII. *Voluntariorum* iz Dalmacije, pa i natpis kohorte VI. *Voluntariorum* iz Epidaura imaju jednako skraćeno ime jedinice: *Vol(untariorum)*, v. G. Alföldy 1987, str. 288-291.

17 C. Cichorius 1900, col. 346-352; J. E. H. Spaul 2000, str. 16.

18 O. Hirschfeld 1885, str. 12, br. 17a; CIL 3, 8747.

19 F. Bulić 1885, str. 41, br. 119.

Slika 7
Prvi ulomak natpisa uzidan u prizemlje južne kuće na amfiteatru u Saloni (J. Jeličić-Radonić - P. Pereža, 2011, str. 50)

Slika 8
Drugi ulomak natpisa uzidan u prizemlje južne kuće na amfiteatru u Saloni (J. Jeličić-Radonić - P. Pereža, 2011, str. 51)

centurionat, ali za kohortu VI. *vigilum*²⁰ za koju se također odlučio Cichorius.²¹ Kubitschek je pretpostavio da je Varije bio običan legionar, a za identifikaciju kohorte naveo je obje mogućnosti, ali bez opredjeljivanja uz napomenu da je to pitanje za raspravu.²² Betz je potom opet postavio tezu o legijskom centurionatu i ostao pri pretpostavci o službi u vigilima.²³ Novi zamah rješavanju problema službi i njihova slijeda dao je pronalazak natpisa ILLug 636 u Epidauru koji spominje kohortu VI. *Voluntariorum* i jedan njezin važan, očito građevinski, pothvat u doba Dolabelina namjesništva između 14. i 20. godine.²⁴ Njegov objavljivač D. Rendić-Miočević odmah ga je povezao s Varijevim natpisom čiji je centurionat u kohorti smjestio upravo u VI. *Voluntariorum*. Pretpostavio je da su Varijeve

službe navedene retrogradno²⁵ što bi značilo da je nakon centurionata u kohorti postao centurion u legiji. Wilkes na jednom mjestu tvrdi da je Varije bio centurion, a na drugome uz centurionat stavlja upitnik,²⁶ da bi kasnije u potpunosti odustao od teze o legijskom centurionatu.²⁷ Redaktori ILLug-a odbacili su mogućnost legijskoga centurionata i kao vjerojatnu restituciju predložili [*mil(iti)*],²⁸ a heidelberška baza natpisa ne predlaže nadopunu.²⁹ Cesarik i Glavičić su među centurione legije XI. *Claudia pia fidelis* u Dalmaciji naveli i Varija, ali nisu obrazložili svoje opredjeljivanje.³⁰ Za službu u vigilima bio je Wilkes,³¹ što je kasnije odbacio i priklonio se VI. *Voluntariorum*.³² Spaul piše da je vjerojatno riječ o službi u vigilima,³³ a to stoji i u korpusima natpisa ILLug i EDH. Holder drži da je Varije

20 A. von Domaszewski 1888, str. 35-36, br. 76.

21 C. Cichorius 1900, str. 352.

22 W. Kubitschek 1903, str. 82-83. Za identifikaciju kohorte i problem Varijeve službe u legiji B. Dobson i D. J. Breeze (1965, str. 102, bilj. 8.) navode mišljenja Domaszewskoga i Kubitscheka, ali se ne opredjeljuju.

23 A. Betz 1938, str. 67, br. 98.

24 ILLug 636=EDH HD016150: [*P(ublio)*] *Dolabella / leg(ato) pro pr(aetore) / coh(ors) VI Vol(untariorum) / trib(un)o L(ucio) Pur(t)isio Atinate.º [---] Ilio C(aio) Saenio Ilvir(is)*. O natpisu v. i M. Glavičić 2009, str. 48-49.

25 D. Rendić-Miočević 1963, str. 156-158.

26 J. J. Wilkes 1969, str. 103, 465.

27 J. J. Wilkes 2002, str. 103.

28 ILLug 2098.

29 EDH HD034439.

30 N. Cesarik - M. Glavičić 2014, Tab. 19.

31 J. J. Wilkes 1969, str. 103.

32 J. J. Wilkes 2002, str. 103.

33 J. E. H. Spaul 2000, 34.

karijeru započeo kao običan vojnik u legiji i potom bio promoviran u centurionat u kohorti VI. *Voluntariorum*.³⁴ Alföldy se također zalagao za VI. *Voluntariorum*, ali nije raspravljao o redosljedu službi.³⁵

Razlozi za odbacivanje teze o centurionatu u vigilima u Rimu

Od 1. stoljeća do vremena Severâ centurioni vigila novčani su među carskim evokatima što primjerice pokazuju karijere M. Vetija Valenta (ILS 2648), M. Tilija Rufa (ILS 2667), G. Arija Klementa (ILS 2081), Amblazija Sekunda (CIL 11, 710), L. Tatinija Knosa (AE 1933, 87) i Arbustija Valentina (CIL 14, 4007). Neki od njih su prije postizanja statusa evokata obavljali između dvije i pet nižerangiranih službi u postrojbama grada Rima.³⁶ Neki su uspjeli napredovati u legijski centurionat prije čega su obavljali druge službe u Rimu, obično centurionate u gradskim kohortama i pretorijancima.³⁷ Za Varija se ne može utvrditi ni da je prije eventualnoga centurionata u vigilima obavljao neke nižerangirane službe u postrojbama u Rimu niti da je prije eventualnoga centurionata u legiji obavljao centurionat u gradskim kohortama ili pretorijancima. Natpis nije cjelovit na desnom rubu i nema govora o tome da je oštećenje krivo za nesačuvanost neke druge službe. Za nju u natpisu jednostavno nema mjesta.

Što ako se pretpostavi da je njegova karijera počela u legiji i nastavljena u vigilima? Neki su vojnici (*milites*)

Slika 9
Ulomak natpisa koji je možda pripadao Varijevu žrtveniku (snimio I. Matijević)

nakon izravnoga postizanja legijskoga centurionata uspjeli ostvariti centurionat u postrojbama grada Rima, ali nikada u vigilima što pokazuju primjeri G. Cestija Sabina (CIL 11, 6057), M. Pompeja Aspera (ILS 2662), L. Emilija Paterna (ILS 2661), G. Sulpicija Ursula (AE 1935, 12). Kasnije su opet bili centurioni u legiji i napredovali do primipilata i do položaja prefekta logora.³⁸ Sablayrolles u svojoj studiji donosi popis

34 P. A. Holder 1980, str. 86, 330, br. 3001.

35 G. Alföldy 1987, str. 294.

36 Detaljno o karijerama koje dokumentiraju službe prije nego što su postali evokati v. R. Sablayrolles 1996, str. 163-168. Za prikaz karijera u tekstu spomenutih vojnika v. bilj. 37.

37 R. Sablayrolles 1996, str. 540-541, br. 2 (=ILS 2648; v. i. J. R. Summerly 1992, str. 31, br. 840), datacija: 45.-60.: *mil(es) coh(ortis) VIII pr(aetoriae), benef(iciarius) praef(ecti) pr(aetorio), evocatus Aug(usti), (centurio) coh(ortis) VI vig(ilum), (centurio) stat(orum), (centurio) coh(ortis) XVI urb(anae), (centurio) c(o)ho(rtis) II pr(aetoriae), exercitator equit(um) speculatorum, princeps praetori leg(ionis) XIII gem(inae)*; R. Sablayrolles 1996, str. 581, br. 4 (=ILS 9189; v. i. J. R. Summerly 1992, str. 133, br. 807), datacija: početak Trajanove vladavine: *evoc(atus) A[ug(usti)], (centurio) coh(ortis) III vig(ilum), (centurio) coh(ortis) X urb(anae), (centurio) co[h(ortis)] X pr(aetoriae), [prin]ceps castror(um), trecenarius, (centurio) leg(ionis) X Fret(ensis)*; R. Sablayrolles 1996, str. 582-583, br. 8 (=ILS 2081; v. i. J. R. Summerly 1992, str. 82, br. 881), datacija: trajansko-hadrijansko doba: *miles et eques coh(ortis) IX pr(aetoriae), singularis praefectorum pr(aetorio), tesserarius, optio, fisci curator, cornicul(arius) tribuni, evocatus Aug(usti), (centurio) coh(ortis) I vigil(um), (centurio) statorum, (centurio) coh(ortis) XIII urb(anae), (centurio) coh(ortis) VII pr(aetoriae), trecenarius, (centurio) leg(ionis) III Aug(ustae)*; R. Sablayrolles 1996, str. 583-584, br. 10 (=ILS 9190; v. i. J. R. Summerly 1992, str. 107-108, br. 485), datacija: 2. stoljeće (?): *optio et vex(illarius) eq(uitum) coh(ortis) praetoriae, fisci curator, evoc(atus), (centurio) coh(orte) I vig(ilum), (centurio) statorum, (centurio) coh(ortis) XIII urb(anae), (centurio) coh(ortis) X pr(aetoriae), centurio trecenarius leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis)*; R. Sablayrolles 1996, str. 588-589, br. 34 (=CIL 14, 4007; v. i. J. R. Summerly 1992, str. 205-206, br. 866), datacija: kraj 2. i početak 3. stoljeća: *evoc(atus) Aug(usti) ex coh(orte) III pr(aetoria), (centurio) coh(ortis) II vig(ilum), (centurio) coh(ortis) XI urb(anae), (centurio) coh(ortis) VII pr(aetoriae), (centurio) leg(ionis) VII Ge(minae)*; R. Sablayrolles 1996, str. 613-614, br. 156 (=CIL 11, 710; v. i. J. R. Summerly 1992, str. 148, br. 791), datacija: 3. stoljeće: *[--- be]nef(iciarius) praef(ecti) praet(orio), [--- (centurio) coh(ortis)] I vig(ilum), (centurio) coh(ortis) XIII urb(anae), [centurio] leg(ionis)] V Ma(cedonicae) ex trecenarius*; R. Sablayrolles 1996, str. 587-588, br. 28 (=ILS 2667; v. i. J. R. Summerly 1992, str. 217-218, br. 830), datacija: oko 180. godine: *(centurio) coh(ortis) I vig(ilum), (centurio) coh(ortis) XII urb(anae), princeps castror(um), (trecenarius) coh(ortis) III pr(aetoria), (centurio) leg(ionis) XX Val(eria) Vict(rix)*.

38 B. Dobson - D. J. Breeze 1969, str. 102, 110-111; B. Dobson 1974, str. 404. Za karijere spomenutih centuriona v. i. J. R. Summerly 1992, str. 154, br. 867 (CIL 11, 6057): *(centurio) leg(ionis) / VI Claud(iae) p(iae) f(idelis) et leg(ionis) II Adiutric(is) pia(e) f(idelis), (centurio) coh(ortis) XIII urb(anae), ex trecenarius (centurio) coh(ortis) VIII pr(aetoriae), (centurio) leg(ionis) VIII Aug(ustae), p(rimus) p(ilus) leg(ionis) I Adiutric(is) pia(e) f(idelis)*; J. R. Summerly 1992, str. 54-55, br. 844 (ILS 2662): *(centurio) leg(ionis) XV Apollinar(is), (centurio) coh(ortis) III pr(aetoriae), primus p(ilus) leg(ionis) III Cyr(enaicae), praef(ectus) castr(orum) leg(ionis) XX Vict(ricis)*; J. R. Summerly 1992, str. 77-79, br. 820 (ILS 2661): *(centurio) leg(ionis) VII Ge(minae), (centurio) leg(ionis) I M(inerviae), (centurio) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis), (centurio) leg(ionis) XIII Ge(minae), (centurio) coh(ortis) X urb(anae), (centurio) coh(ortis) III pr(aetoriae), (trecenarius) leg(ionis) II Aug(ustae) et p(rimus) p(ilus)*; J. R. Summerly 1992, str. 123-126, br. 1457 (AE 1935, 12): *(centurio) leg(ionis) I Minerviae p(iae) f(idelis), (centurio) coh(ortis) XII urbanae, (centurio) coh(ortis) III praetoriae, p(rimus) p(ilus) leg(ionis) XII, praef(ectus) leg(ionis) III Aug(ustae)*.

i analizu karijera 196 centuriona u vigilima³⁹ među kojima nema ni jednoga koji bi mogao biti uspoređen s Varijem. Ništa slično nisam pronašao ni u pretraživanju korpusa natpisa. Moglo bi se reći da zbog potpunoga izostanka analogija ne može biti govora o Varijevu transferu iz legijskoga centurionata u centurionat u vigilima što bi samo po sebi bila značajna degradacija u vojnoj karijeri.

Razlozi za prihvaćanje teze o centurionatu u kohorti VI. *Voluntariorum* i pretpostavke o tijeku Varijeve karijere

U ovom trenutku nije moguće reći je li kohorta VI. *Voluntariorum* boravila u Dalmaciji i nakon 20. godine jer u provinciji nema drugih epigrafskih svjedočanstava o njezinim aktivnostima ni pripadnicima.⁴⁰ Smatra se da je ustrojena tijekom rata 6. - 9. godine i poslana u Dalmaciju odakle je po Wilkesu možda oko 15. godine premještena i možda ju treba identificirati s kohortom VI. *Ingenuorum civium Romanorum* koja je u kasno doba 1. stoljeća boravila u Donjoj Germaniji.⁴¹ Alföldy se slaže s pretpostavkom o vremenu njezina osnivanja, ali i napominje da je gotovo nemoguće poistovjetiti ove dvije postrojbe jer je po njemu kohorta VI. *Ingenuorum civium Romanorum* ustrojena nakon 69. godine.⁴² Spaul kaže da nije spomenuta na diplomama iz Dalmacije i Germanije te je možda bila raspuštena 69. godine ili tijekom Domicijanove vladavine.⁴³ Rendić-Miočević je nakon pronalaska njezina natpisa u Epidauru odbacio ideju o identificiranju ovih kohorti. U svome radu se pozvao na desnu stranu Varijeva natpisa (CIL 3, 8747=2069), ali mu očito nije bio poznat Kubitschekov rad iz 1903. u kojemu su ovi ulomci spojeni s ulomkom iz Vicenze (CIL 5, 2164). Vjerojatno vođen napomenom u CIL 3, 8747 o mogućnosti restitucije trećega retka imenom legije VII. ili XI. *Claudia pia fidelis* s uvjerenjem govori o tome da ovaj natpis sadrži *cur-sus honorum* retrogradnoga karaktera, ali dalje od toga nije išao.⁴⁴ Međutim, neovisno o tome može se zaključiti da su

kohorta VI. *Voluntariorum* i XI. legija bile zajedno u Dalmaciji cijelo desetljeće tijekom kojega je moglo doći do Varijeva transfera iz jedne postrojbe u drugu. Naime, dekurioni ili centurioni pomoćnih postrojbi postavljani su za centurione u legijama koje su s njima boravile u istoj provinciji, što je razumljivo, ali ne može biti prihvaćeno kao pravilo.⁴⁵ Poznati su primjeri takvih napredovanja. Centurion kohorte II. *civium Romanorum* L. Arnije Baso postao je centurion u legiji XIII. *Gemina* što se dogodilo dok su obje postrojbe bile u Germaniji 70. godine.⁴⁶ Centurion kohorte III. *Braccaraugustanorum* postavljen je za centuriona legije I. *Italica* dok su obje postrojbe boravile u Donjoj Meziji u prvoj polovini 2. stoljeća.⁴⁷ Zahvaljujući ovim analogijama dalo bi se doista pretpostaviti da je Varije nakon centurionata u kohorti VI. *Voluntariorum* promoviran u centurionat u legiji. Ako je kohorta nakon boravka u Dalmaciji tijekom Dolabelina namjesništva (14. - 20.) napustila provinciju onda je do transfera u legiju moralo doći najkasnije 20. godine što bi značilo da je u legiji služio kao centurion minimalno 22 godine. Međutim, budući da su vojnici u legiji na položaju centuriona prosječno služili tri i pol godine nakon čega bi bili prebačeni u drugu legiju,⁴⁸ postavlja se pitanje je li moguće da je Varije u XI. legiji toliko dugo »zapeo« na položaju centuriona. Predložena rekonstrukcija njegove karijere prihvatljivija je pretpostavi li se da je kohorta ovdje boravila duže nego se do sada mislilo, odnosno nakon 20. godine uz uvjet da u međuvremenu nije bila negdje drugdje i potom opet vraćena u Dalmaciju. Summerly navodi primjere 19 centuriona iz julijevsko-klaudijevskoga doba za koje se drži da su imali samo jedan centurionat i koji su preminuli u blizini mjesta svoje vojne službe.⁴⁹ Toj skupini mogao bi pripadati i Varije jer je moguća njegova pripadnost veksilaciji ove legije u Saloni,⁵⁰ a ni Burn nije pretjerano udaljen. Mogla se karijera odvijati i kasnije, u posljednjim godinama boravka legije XI. *Claudia pia fidelis* u provinciji odnosno

39 R. Sablayrolles 1996, str. 580-621.

40 D. Rendić-Miočević 1963, str. 157-158; J. E. H. Spaul 2000, str. 34.

41 J. J. Wilkes 1969, str. 140-141, 473. O dobrovoljačkim kohortama rimskih građana v. M. P. Speidel 1976, str. 339-348; J. E. H. Spaul 2000, str. 19-48.

42 G. Alföldy 1987, str. 294.

43 J. E. H. Spaul 2000, str. 34.

44 D. Rendić-Miočević 1963, str. 157-158.

45 J. R. Summerly 1992, str. 13, 44, 128-129.

46 J. R. Summerly 1992, str. 43-44, br. 736 (CIL 5, 522): *mil(es) leg(ionis) XV Apol(linaris), mil(es) coh(ortis) I pr(aetoriae), (centurio) coh(ortis) II c(ivium) R(omanorum), (centurio) leg(ionis) XIII Gem(minae), (centurio) leg(ionis) II Aug(ustae), (centurio) leg(ionis) VI Vic(tricis)*.

47 J. R. Summerly 1992, str. 128-129, br. 441 (CIL 8, 3005): *(centurioni) leg(ionis) I Adiut(ricis), (centurioni) leg(ionis) XX V(aleriae) V(icticis), (centurioni) leg(ionis) XI Cl(audiae), (centurioni) leg(ionis) I Ital(icae), (centurioni) coh(ortis) III Bra(caraugustanorum)*. O dekurionima i centurionima pomoćnih postrojbi koji su zahvaljujući svojim kvalifikacijama i poznanstvima mogli postati centurioni u legijama v. J. F. Gilliam 1957, str. 165-166, bilj. 27.

48 Y. Le Bohec 2001, str. 43, 74.

49 J. R. Summerly 1992, str. 9-10.

50 Pripadnici ove legijske veksilacije prije 42. godine bili su vojnici G. Fulvije (CIL 3, 2013), a poslije 42. godine vojnici M. Blezije Tertul (CIL 3, 2013), Kvinto Fabije Pakat (CIL 3, 8740) i centurion M. Julije Paterno (CIL 3, 2035), v. I. Matijević 2015, str. 41.

prije njezina odlaska u sjevernu Italiju 68./69. godine,⁵¹ ali bi to podrazumijevalo još duži boravak kohorte u provinciji. Nije isključeno ni da je uz ime legije oznaka Varijeva veteranskog statusa. Mogao ga je steći dvadesetih ili tridesetih godina, živjeti još neko vrijeme i umrijeti nakon 42. godine kada mu je spomenik postavljen. Također, ako je Varijeva karijera zaista počela u ovoj kohorti, tada bi se moglo zaključiti da je tijekom prve polovine 1. stoljeća primala novake i iz italske Auguste Pretorije.

Jednako je opravdana i Holderova teza po kojoj je Varije bio običan legionar unaprijeđen u centurionat u kohorti što bi značilo da su službe na natpisu navedene onako kako su se odvijale.⁵² Postoje četiri primjera karijera augzilijarnih centuriona iz predflavijevskoga doba.⁵³ Osim L. Varija [---] i spomenutoga L. Arnija Basa, njima pripada i natpis iz Narone koji dokazuje promociju odlikovanoga vojnika nepoznatog imena iz XIII. legije u centurionat kohorte I. *Campanorum* tijekom Panonsko-dalmatinskoga ustanka (6. - 9. godine).⁵⁴ Signifer L. Kampanije Verekundo iz legije III. *Scythica* postao je centurion u kohorti I. *Cisipadensium*⁵⁵ dok su postrojbe zajedno služile u Meziji u prvoj polovini 1. stoljeća.⁵⁶ Ovo je jedini natpis koji potvrđuje da je legijski signifer mogao biti promoviran u augzilijarni centurionat.⁵⁷ Po Holderu, Verekundo je postao veteran kao centurion, a vojnik nepoznata imena iz Narone i Varije preminuli su kao centurioni što sugerira da su taj položaj postigli nakon duge vojne službe.⁵⁸ Ako je Holder u pravu, može se pretpostaviti da je Variju

bilo potrebno između 13 i 20 godina napredovanja kroz nekoliko sukcesivnih nižerangiranih položaja u legiji nakon čega je postigao centurionat u kohorti.⁵⁹ Tu je službu obavljao kada je natpis postavljen, dakle iza 42. godine, pa se može doći do već formulirane pretpostavke po kojoj je kohorta VI. *Voluntariorum* u Dalmaciji bila duže nego se do sada mislilo, odnosno u prvim godinama Klaudivijeve vladavine. Teoretski je moguće da je do transfera došlo neposredno prije odlaska legije iz Dalmacije što bi značilo da je VI. kohorta u provinciji mogla biti tijekom ranoflavijevskoga doba⁶⁰ što u ovom trenutku nije moguće dokazati.⁶¹

Zaključak

Na početku rada je istaknuto da oštećenje natpisa postavlja tri pitanja o Varijevoj vojnoj karijeri. Čini se da je rješiva samo identifikacija kohorte jer svi dokazi izvučeni iz dostupne literature i poznatih natpisa govore da Varije nije bio centurion u kohorti VI. *vigilum* nego u kohorti VI. *Voluntariorum*. Ova je postrojba u Dalmaciji bila od Panonsko-dalmatinskoga ustanka (6. - 9.), a natpis iz Epidaura potvrđuje boravak i kasnije tijekom Dolabelina namjesništva (14. - 20.) što jasno govori da je u provinciji bila istodobno s XI. legijom. Upravo je tada moglo doći do Varijeva transfera iz jedne postrojbe u drugu. Da nije oštećena desna strana natpisa odmah bi bilo jasno koju je legijsku službu Varije obavljao i ako bi se radilo o nekoj nižerangiranoj službi ne bi bilo sumnje da je njegova karijera tekla onako kako je

51 E. Ritterling 1925, col. 1693 i d.; J. J. Wilkes 1969, str. 96-97; R. Fellmann 2000, str. 127 i d.

52 U prilog tome da je njegova prvotna postrojba bila legija XI. *Claudia pia fidelis* možda govori podatak da su iz gradova 11. *Transpadana* italske regije gdje se nalazi Varijeva rodna Augusta Pretorija bila još trojica pripadnika ove postrojbe. Riječ je o vojnicima iz Eporedije (CIL 3, 6413), Novarije (CIL 3, 9906) i Koma (CIL 3, 14998), v. J. J. Wilkes 1969, str. 461, 465.

53 P. A. Holder 1980, str. 86, 101, tab. 7. 1.

54 G. Alföldy 1987, str. 250-251 (CIL 3, 8438=ILS 2597): *mil(es) leg(ionis) XIII, donat(us) torq(ui)bus armil(lis) phal(eris), (centurio) coh(ortis) I Camp.*

55 CIL 5, 8185=ILS 9172: *[ve]teran(us) leg(ionis) IIII Scy[th]icae], [si]gnifer, (centurio) c(o)ho(rtis) [C]isipadensium.*

56 J. E. H. Spaul 2000, str. 464; za tadašnji boravak legije u Meziji v. M. A. Speidel 2000, str. 328.

57 D. J. Breeze 1974, str. 443-444, bilj. 37, 50.

58 P. A. Holder 1980, str. 86.

59 Vojne karijere iz kasne Republike i ranoga principata pokazuju da je već tada postojala hijerarhija iako su karijere iz 1. stoljeća puno jednostavnije nego one iz kasnijega vremena. Od kraja 1. stoljeća do druge četvrtine 3. stoljeća stvoren je formalni okvir kojim je utvrđeno napredovanje svih pripadnika rimske vojske kroz razine imuna i principala. U legiji 2. stoljeća postojalo je najmanje 1100 različitih položaja ispod centurionata, dakle oko 620 imuna i 480 principala. Ako je jedan vojnik htio postići centurionat i ako su njegovi nadređeni mislili da je za to sposoban, morao je služiti na cijelom nizu položaja kako bi dobio iskustvo u zapovijedanju i administraciji. Načini napredovanja oblikovani su tako da se profiliraju najbolji vojnici za svaku službu, v. D. J. Breeze 1974, str. 436, 441-451.

60 Ovo bi značilo da je kohorta u provinciji boravila otprilike pola stoljeća, a da iza sebe nije ostavila niti jedan natpis aktivnog vojnika ili veterana. Ovaj podatak nije iznenađujući provede li se usporedba s epigrafskim potvrdama pripadnika kohorte VIII. *Voluntariorum* koja je u Dalmaciji bila od velikoga ustanka 6. godine do sredine 3. stoljeća. Njezin boravak u provinciji tijekom 1. stoljeća potvrđuje natpis (AE 1913, 194) iz Rima i diploma (CIL 16, 38) iz Salone datirana u 94. godinu, te samo dva natpisa njezinih aktivnih pripadnika (CIL 3, 2745; 9782), oba iz logora u Andetriju i iz druge polovine 1. stoljeća, G. Alföldy 1987, str. 288.

61 Do ovoga je zaključka došao i D. Rendić-Miočević (1963, str. 158) pretpostavljajući dosta okvirnu dataciju natpisa u drugu polovinu 1. stoljeća, očito ne znajući da je na njemu spomenuta legija XI. *Claudia pia fidelis*. Tvrdi da je Varijev *cursor honorum* »svakako retrogradnog karaktera«, ali ne ulazi u argumentaciju svoje tvrdnje niti dopušta drugu mogućnost i nastavlja da je kohorta mogla boraviti u Dalmaciji u vrijeme »kad je natpis podignut, pa i mnogo kasnije. Ipak, s obzirom na krajnje ograničene i nesigurne epigrafske potvrde o njoj, ne samo u ovim krajevima već i općenito, kako njen dalji boravak u Iliriku tako i njena dalja sudbina uopće ostaju posve neizvjesni. U nedostatku drugih izvora i drugih vijesti o ovoj dosad nepoznatoj - osim možda po imenu - rimskoj vojnoj formaciji moramo se zadovoljiti i s onim šturim podatkom koji nam je zabilježen u novom epidaurskom natpisu, pa odatle i njegova osobita vrijednost.«

dokumentirana na natpisu - legija, potom centurionat u kohorti. Upravo zato mora biti ostavljena i druga mogućnost, odnosno retrogradno navođenje službi - augzilijarni centurionat nakon kojega je uslijedio centurionat u legiji ili oznaka njegova veteranskog statusa u legiji. Analogni

natpisi iz drugih krajeva Carstva pokazuju da je karijera mogla ići na prvi jednako kao i na drugi način. Čini se da je Varijevu karijeru lakše objasniti ako se pretpostavi da je kohorta VI. *Voluntariorum* u provinciji Dalmaciji boravila i nakon Dolabelina namjesništva.

Kratice

AE	= Anneé épigraphique, Paris
AEM	= Archaeologisch epigraphische mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, Wien
ANRW	= Aufstieg und Niedergang der romischen Welt, Berlin - New York
BAR	= British Archaeological Reports, Oxford
BASD	= Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split (BASD=VAHD)
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
EDH	= Epigraphische Datenbank Heidelberg (http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/inschrift/suche) (3. veljače 2017.)
EDCS	= Epigraphik-Datenbank Clauss - Slaby (http://www.manfredclaus.de/gb/index.html) (3. veljače 2017.)
ES	= Epigraphische Studien, Graz - Köln
ILLug	= Anna et Jaro Šašel, Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt (Situla, 5, Ljubljana, 1963); Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt (Situla, 19, Ljubljana, 1978); Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMIII et MCMXL repertae et editae sunt (Situla, 25, Ljubljana, 1986)
ILS	= Inscriptiones Latinae selectae, Berlin
JÖAI	= Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Instituts, Wien
JRS	= Journal of Roman Studies, London
PWRE	= Paulys Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
TAPhA	= Transactions of the American Philological Association, Baltimore
VAHD	= Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split (VAHD=BASD)

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- G. Alföldy 1987 Géza Alföldy, *Die auxiliärtruppen der Provinz Dalmatien*, u: M. P. Speidel (ur.), *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962-1985. (MAVORS: Roman Army Researches III)*, Amsterdam 1987, 239-297.
- A. Betz 1938 Artur Betz, *Untersuchungen zur militargeschichte der romischen Provinz Dalmatien*, Abhandlungen des archaologisch-epigrafischen Seminars der Universitat Wien, Neue Folge, Heft 3, Wien 1938.
- D. J. Breeze 1971 David J. Breeze, *Pay grades and ranks below the centurionate*, JRS 61, London 1971, 130-135.
- D. J. Breeze 1974 David J. Breeze, *The career structure below the centurionate during the Principate*, ANRW II.1, Berlin - New York, 435-451.
- F. Bulić 1885 Frane Bulić, *Iscrizioni inedite. Salona*, BASD 8, Split 1885, 37-42.
- L. Calvelli - F. Crema - F. Luciani 2016 Lorenzo Calvelli - Francesca Crema - Franco Luciani, *The Nani Museum: Greek and Latin Inscriptions from Greece and Dalmatia*, In honorem Duje Rendić-Miočević, *Illyrica antiqua II*, International conference, Šibenik, 12th -15th September 2013, Zagreb 2016, 251-276.
- N. Cesarik - M. Glavičić 2014 Nikola Cesarik - Miroslav Glavičić, *Centurioni XI. legije u rimskoj provinciji Dalmaciji*, u: *Stoljeće hrabrih. Arheologija rimskog osvajanja i otpora starosjedilaca u Iliriku za vrijeme Augusta i njegovih nasljednika*, Zagreb 2014, (rukopis).
- C. Cichorius 1900 Conrad Cichorius, *Cohors*, PWRE 4, Stuttgart 1900, 231-355.
- G. N. Daugherty 1992 Gregory N. Daugherty, *The Cohortes Vigilum and the Great Fire of 64 AD*, *The Classical Journal* 87, No. 3, Northfield 1992, 229-240.
- D. Demicheli 2016 Dino Demicheli, *Salonitani extra fines Dalmatiae (V). Salonitanci u vojnoj službi (dio drugi)*, *Tusculum* 9, Solin 2016, 33-59.
- B. Dobson 1974 Brian Dobson, *The Significance of the Centurion and Primipilaris in the Roman Army and Administration*, ANRW II.1, Berlin - New York, 392-434.
- B. Dobson - D. J. Breeze 1969 Brian Dobson - David J. Breeze, *The Rome Cohorts and the Legionary Centurionate*, ES 8, Graz - Köln 1969, 100-124.
- A. von Domaszewski 1888 Alfred von Domaszewski, *Eine zweite handschrift der inschriften-sammlung des Peter Alexander Boghetich*, AEM 12, Wien 1888, 26-38.
- R. Fellmann 2000 Rudolf Fellmann, *Die 11. Legion Claudia Pia Fidelis*, u: Y. Le Bohec - C. Wolff (ur.), *Les légions de Rome sous le Haut-Empire*, Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998, Lyon 2000, 127-131.

- J. Jeličić-Radonić - D. Pereža 2011 Jasna Jeličić-Radonić - Darko Pereža, *Antičke spolije u solinskim Paraćima*, Tusculum 4, Solin 2011, 43-66.
- J. F. Gilliam 1957 J. Frank Gilliam, *The Appointment of Auxiliary Centurions* (PMich. 164), TAPhA 88, Baltimore 1957, 155-168.
- M. Glavičić 2009 Miroslav Glavičić, *Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura*, Archaeologia Adriatica 2/2008, Zadar 2009, 43-62.
- O. Hirschfeld 1885 Otto Hirschfeld, *Bericht über eine reise in Dalmatien*, AEM 9, Wien 1885, 1-30.
- P. A. Holder 1980 Paul A. Holder, *Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan*, BAR International series 70, Oxford 1970.
- W. Kubitschek 1903 Wilhelm Kubitschek, *Salonitanische Inschriften*, JÖAI 6, Wien 1903, 81-84.
- Y. Le Bohec 2001 Yann Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, London - New York, 2001.
- I. Matijević 2009 Ivan Matijević, *Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum i neki njezini pripadnici u službi namjesnika provincije Dalmacije*, Tusculum 2, Solin 2009, 45-58.
- I. Matijević 2015 Ivan Matijević, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone iz doba principata*, doktorska disertacija (rukopis), Zadar 2015.
- J. S. Rainbird 1986 John S. Rainbird, *The Fire Stations of Imperial Rome*, Papers of the British School at Rome 54, Rome 1986, 147-169.
- D. Rendić-Miočević 1963 D. Rendić-Miočević, *Cohors VI Voluntariorum*, VAHD 61/1959, Split 1963, 156-158.
- E. Ritterling 1925 Emil Ritterling, *Legio*, PWRE 12, Stuttgart 1925, 1211-1829.
- R. Sablayrolles 1996 Robert Sablayrolles, *Libertinus miles. Les cohortes de vigiles*, Rome 1996.
- P. Southern 2006 Pat Southern, *The Roman army*, Santa Barbara 2006.
- J. E. H. Spaul 2000 John E. H. Spaul, *Cohors². The evidence for and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army*, BAR International series 841, Oxford, 2000.
- M. P. Speidel 1976 Michael P. Speidel, *Citizen Cohorts in the Roman Imperial Army. New Data on the Cohorts Apula, Campana, and III Campestris*, TAPhA 106, Baltimore 1976, 339-348.
- M. A. Speidel 2000 Michael A. Speidel, *Legio IV Scythica*, u: Y. Le Bohec - C. Wolff (ur.), *Les légions de Rome sous le Haut-Empire (Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998)*, Lyon 2000, 327-337.
- J. R. Summerly 1992 James R. Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, doktorska disertacija, Durham University, Durham 1992, <http://etheses.dur.ac.uk/1503/> (10. veljače 2017.)
- D. Tončinić 2011 Domagoj Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije*, Split 2011.

- D. Tončinić - D. Demicheli 2009 Domagoj Tončinić - Dino Demicheli, *Stela veterana VII. legije Lucija Vetija Sekunda iz Hrvaca kod Sinja*, *Archaeologia Adriatica* 2/2008, Zadar 2009, 349-358.
- J. J. Wilkes 1969 John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.
- J. J. Wilkes 1970 John J. Wilkes, *Equestrian Rank in Dalmatia under the Principate*, *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb, 529-551.
- J. J. Wilkes 2002 John J. Wilkes, *The roman colony and its people*, u: E. Marin (ur.), *Longae Saloniae*, Split 2002, 87-103.

Summary

Ivan Matijević

On the Military Career of the Centurion Lucius Varius [---] According to the Inscription ILLug 2098 from Salona

Key words: Salona, inscription, centurion, military service, career, cohort, legion

From Salona originates the fragmented tomb altar of the centurion L. Varius [---]. He was listed in the Sergia voting district, and born in Augusta Pretoria in the 11th Italic Region (*Transpadana*). He served in the legion XI *Claudia pia fidelis*, and was centurion in a cohort (*Coh VI V[---]*). His monument was erected after 42 AD by L. Varius Laetus, probably his son or freedman, and the inscription also mentions one Bennia Sabina, probably his wife. The damages at the right side of the inscription rise three basic and mutually related issues on which depend a full understanding of the Varius' military career. In the legion XI *Claudia pia fidelis* was he an ordinary soldier or a centurion? Was he a centurion in the Cohort VI *vigilum* or in the Cohort VI *Voluntariorum*? In which order did he perform the above mentioned services? Numerous authors provided different interpretations of the Varius' services since the time his inscription was published, and then connected with the fragment from Vicenza and analysed in the context of the inscription of the Cohort VI *Voluntariorum* in Epidaurum, but most part of the questions have remained open.

A comparison with careers of members of the *vigiles* shows that this cannot be about Varius' centurion rank in this unit. This once again revived the thesis of his service in the Cohort VI *Voluntariorum* that was stationed in Dalmatia at last an entire decade - from the suppression of the Pannonian-Dalmatian rebellion (6-9 AD) till 20 AD. During this period of time in this province was also the legion XI, when Varius could have been transferred from one unit to the other. If he was firstly an auxiliary centurion, Varius, after being transferred in the legion could not have been placed to a post lower than a centurion. However, according to another and equally plausible assumption, he was advanced from the rank of an ordinary legionnaire or a higher ranked position to the rank of a cohort centurion, which means that the services in the inscription are stated in their time sequence. Thus interpreted, the inscription from Salona could make a sufficient reason for an assumption of the Cohort VI *Voluntariorum* staying in Dalmatia also after the Dolabella's governorship (14-20 AD).

Translated: Radovan Kečkemet

